
Анатолій Трембіцький

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної

Академії управління персоналом,

заступник директора з наукової роботи ДІКЗ

«Межибіж»

м.Хмельницький

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ У СЕЛІ КРУТІ БРОДИ ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ

В статті розкрито історію археологічних досліджень трипільських поселень у Крутобородинцях (нині село Круті Броди Ярмолинецького району) знаним археологом Вікентієм В'ячеславовичем Хвойкою.

Ключові слова: археолог, Вікентій Хвойко, Трипільля, с. Круті Броди, Поділля

Трипільська культура в українській і європейській праісторії давно зайняла особливе місце, адже з нею пов'язують процес створення підвалин сучасної цивілізації на теренах України, а саме розвиток аграрних технологій, металургії, становлення певного світогляду та етнографічних рис. Нині трипільська культура захоплює та привертає все більшу увагу вчених із багатьох країн. Вона й досі зберігає багато таємниць, проте нині стало цілком зрозуміло: підвалини цивілізації тут було закладено в ті часи, коли люди почали пекти хліб та плавити метал на землі, яку нині називають Україною.

Археологічні дослідження на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. пов'язані з розвідувальними працями Є. Сіцінського та створенням археологічної карти Поділля, де позначено 30 трипільських пам'яток. У 1891 р. відомий історик В. Антонович разом із Ч. Зборовським провели розкопки трипільського поселення біля села Кринички на Поділлі (нині село Балтського району Одеської області – авт.). «Подільська губернія вельми багата й цікава археологічним матеріалом, який зберігається в її землі. Останній лежить майже незайманим та чекає того щасливого часу, коли особи, котрі займаються наукою, звернуть на нього належну увагу. Ця місцевість, окрім інших важливих питань, які підлягають археологічному дослідженню, особливо цікава у вирішенні питання про так звану трипільську культуру. Остання в ній дуже розповсюджена і зустрічається там в надзвичайно великій кількості» [5, с.115].

В 1906 р. В. Хвойко відкрив і дослідив трипільське поселення Крутобородинці (нині село Круті Броди Ярмолинецького району – авт.) [5; 14], де виявив залишки жител, мальовану трипільську кераміку. Про цю археологічну знахідку «Известия императорской археологической комиссии» (1907) опублікували замітку «Археологическая хроника (за 2-ю пол. 1906 года). Подольская губерния»: «Одним із старанних послідовників старовини нашого півдня В. В. Хвойко, разом із молодим ученим К. В. Хилинським, проведені минулої осені вельми цікаві в науковому відношенні розкопки в Подільській губернії. Про результати проведених розкопок детально повідомлено К. В. Хилинським в доповіді, зробленій ним на днях на загальному засіданні імператорського російського археологічного товариства. Найбільше значення мають знахідки, зроблені дослідниками біля поселень: Верем'я і Крутобородинці. Тут були виявлені загадкові площадки, що декілька років тому прогрімилі в археологічному світі, відкриті В. В. Хвойко раніше в Трипіллі, біля Києва. Вчені відносять ці площадки до віддаленої старовини, до третього тисячоліття до н. е. Нові знахідки в Подільській губ., окрім слідів якихось-то колишніх тут споруд, від яких збереглися лише обломки, можливо колишніх стін, що розрушилися, і частини глиняного полу, що складається із багаточисленних залишків гончарних виробів, зроблених від руки, без допомоги гончарного круга; посудини, більшою частиною, прикрашені вигадливими і різноманітними орнаментами. Окрім того, дослідники зустріли зняряддя кістяні і кам'яні, фігурки людей і тварин» (переклад – наш) [1, с. 40].

В. Хвойко про свої розкопки біля с. Крутобородинці підготував та опублікував у «Древности: ТМАО (Труды Московского археологического общества)» в 1909 р. досить значну за обсягом працю «Раскопки площадок Трипольской культуры, произведенные В. В. Хвойкою по поручению и на средства Московского императорского археологического общества в селе Крутобородинцах Летичевского уезда Подольской губ[ернии] и вблизи с. Веремье Киевского уезда» [14, с.281-309], де не лише описав результати нових відкриттів, але й уточнив деякі позиції стосовно трипільської культури, викладені у попередніх публікаціях [5, с.6].

Про відкриття і дослідження В. Хвойко трипільського поселення біля с. Крутибород Летичівського повіту (нині с. Круті Броди – авт.) згадав Є. Сіцинський в своїй праці «Начерки з історії Поділля» (1920). Він пише, що «відомий дослідник Київської старовини первісного характеру В. Хвойко та К. Хилірський» в 1906 р. «робили археологічні розсліди» й ними було «знайдено стоянки, подібні до трипільських. На тих стоянках знайдено камінні й кістяні знаряддя та багато гончарських виробів, зроблених від руки без гончарського кружила» [11, с. 13]. До матеріалів відкриття і дослідження В. Хвойко трипільського поселення біля с. Крутибород довгих 85 років не проявляли зацікавленості науковці. Лише в 2006 р. українські дослідники М. Відейко, Н. Бурдо, Н. Абашин опрацювали ці матеріали та видали в 2-х частинах працю «Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки» [5; 6]. До цієї проблематики зверталися й інші науковці (2014, 2015) [12; 13].

Особистість, діяльність та наукова спадщина Вікентія В'ячеславовича Хвойки привертають увагу не лише науковців, але й широкої громадськості. Можливо тому, що вони є прикладом поєднання особистого зацікавлення справою, у даному випадку – археологією та давньою історією, із невтомною працею над поширенням здобутих знань у суспільстві. Хоча В. Хвойко не залишив нам значних теоретичних розробок, але своєю наполегливою та невтомною археологічною роботою він здобув відкриття, котрі прославили Україну. Написати особливо великих праць він не встиг, адже два десятиліття свого життя присвятив саме розкопкам, пошукам тих джерел, без яких неможливо як слід обґрунтувати жодну теорію. Він відкрив декілька археологічних культур, серед яких – трипільська. Та зацікавленість, котру нині викликає ця давня цивілізація, що існувала у нашому краї із другої половини VI по першу половину III тис. до н. е., робить актуальним звернення до першоджерел, історії та здобутків перших кроків у її дослідженні. У цьому відношенні наукова спадщина В. Хвойки є особливо ваговою та цінною [5, с. 5]. Його документи наукового, громадського та особистого характеру за 1893-1914 роки (ф. 2, 2645 справ), що є цінним джерелом для вивчення творчої спадщини В. Хвойки, в т. ч. у справі дослідження трипільських старожитностей, зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України [6, с. 39] та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [3; 7, с. 362-363].

Цінною складовою особистого фонду В. Хвойки є його епістолярій, де йдеться про археологічні експедиції, археологічні з'їзди, виставки, обмін колекціями та окремими предметами з розкопок, дозволи на розкопки, про фінансування археологічних досліджень. Серед них лист Ф. Вовка з проханням надіслати фото статуетки, сповістити біля якої річки знайдена знахідка в Крутобородинцях та пропозиція співробітництва під час розкопів [7]. А також лист П. Уварової щодо придбання колекції за 8 тис. і видання статті Хвойки про трипільську культуру [6, с. 43]. Зокрема, В. Хвойко пише, що йому «особливо приємно було отримати від пані голови Московського археологічного імператорського товариства графині П. Уварової пропозицію провести розкопки у вказаній місцевості та дослідити площадки, які там розташовані». При виборі розкопу вчений «зупинився на місцевості с. Крутобородинці», «де увесь час користувався дуже гечною гостинністю власника маєтку П. Бордакова, колишнього голови Летичівського з'їзду мирових суддів та його родини». Закінчити розпочатий ним розкоп, зважаючи на його хворобливий стан, він «»мав можливість тільки тому, що найдіяльнішими співробітниками були і постійно в ній брали участь член Російського імператорського археологічного товариства К. Хилинський», який супроводжував ученого, «та син власника П. Бордаков, який був на той час студентом Київського університету». В. Хвойко пише, що село Крутобородинці «розташоване в горбистій місцевості на річці Ушиць, яка впадає у Дністер. Ґрунт у цьому місці здебільшого кам'янистий, що складається переважно із суцільного шару кременю, поверхня якого, дивлячись за місцевістю, вкрита чи товстим, чи незначним шаром глейстого чорнозему». Археолог

із своїми помічниками розпочали розкоп «на одному із пагорбів, розташованому за дві версти на південний захід» від села, «де були виявлені сліди трипільської культури, проте, оскільки це місце не було цілком вільним і на ньому в цей час ще проводилося збирання врожаю хліба, ми швидко його полишили та, знайшовши такі самі сліди тієї ж культури на протилежному до нього узвишші, перейшли туди продовжувати подальші розкопки» [5, с.115]. На жаль, епістолярна спадщина вченого, досі публікувалася в обмеженому обсязі.

В. Хвойко в 1901 р. досліджував трипільські землянки поблизу Ржищева (с. Чучинка – нині село Балико-Щучинка Кагарлицького району Київської області – авт.) [8]. 1903 р. В. Хвойко продовжував дослідження пам'яток трипільської культури біля с. Трипілля в басейні р. Красної [5, с.16]. Впродовж двох десятиліть В. Хвойко проводив чи організовував розкопки та розвідки на виявлених ним понад 35 поселеннях трипільської культури. Із них три поселення знаходяться на території Києва, близько 30 пам'яток – в сучасних Обухівському та Кагарлицькому районах Київської області, а чотири – на території сучасного Канівського району Черкаської області [6, с.28]. За матеріалами з розкопок на околицях сс. Трипілля, Верем'я та Жуківців В. Хвойко виділяє «трипільські» пам'ятки. Опрацьовуючи цікавий та численний трипільський матеріал, він уподовж 1901-1913 рр. пише статті «Археологические исследования, произведенные в южной части Остерского уезда Черниговской губ. (села Бортнич, Гнедын)»; «Методы раскопок трипольских точек»; «Раскопки в Киевской губернии осенью 1903 г. а) при с. Стретовке Киевского уезда; в) Раскопки над речкой Красной на полях, принадлежащих с. Щербаневке Киевского уезда; с) Раскопки при м. Триполье»; «Раскопки вблизи м. Ржищева»; «Раскопки при с. Конона Черкасского уезда Киевской губ.»; «Раскопки Трипольской (древне-арийской) культуры, произведенные в 1903 г. в Киевской губернии». Рукописи праць зберігаються в його особовому фонді в НА ІА НАНУ. Його доповіді про відкриття трипільських поселень були заслухані на археологічних з'їздах: XI (1899, Київ), XIII (1905, Катеринослав), XIV (1908, Чернігів) [6, с. 39].

У 1906-1909 рр. В. Хвойко разом із своїм учнем К. Хилинським із Петербурга (згодом, приват-доцентом Санкт-Петербурзького університету) досліджував пам'ятки трипільської культури на Поділлі, де вони розкопали два поселення біля с. Крутобородинці (Крутобороди, нині с. Круті Броди – авт.) [5, с. 16; 6, с. 28]. Зокрема, він досліджував поселення Крутобородинці-I – Трипілля VI, яке знаходиться на південний захід від села, на полі у верхів'ях глибокої балки, по дну якої протікає струмок. В. Хвойко дослідив тут три площадки. На поселенні Крутобородинці-I – Трипілля CI, що знаходиться на південний схід від села, на невисокому мису, обмеженому ярами, В. Хвойко дослідив дві площадки. А після його від'їзду, за його дорученням П. Бордаков провів розкопки на відстані 200 м від попередніх, де заклавши 15 шурфів, виявив ще декілька площадок [6, с.38]. Крім того, В. Хвойко раніше зробив пробні розкопки площадок біля с. Комарівці (нині село Літинського району Вінницької області – авт.), які переконали його в тому, що «площадки ідуть далі на захід у напрямку Галичини» [5, с. 115]. Ці розкопки дали цікаві результати й багатий в археологічному відношенні матеріал – кераміку, кістяні та крем'яні знаряддя, антропоморфну та зооморфну пластику (статуетки) [5, с.16].

Сучасним науковцям вдалося встановити місцезнаходження поселень трипільської культури, відомих як Крутобородинці-I та Крутобородинці-II. Вони розташовані в районі сучасного села Круті Броди Ярмолинецького району Хмельницької області. Після перейменування у середині ХХ ст. села Крутобороди (Крутобородинці) на Круті Броди, постала проблема пошуку не те що поселень, але й самого села. З'явилася навіть легенда про те, що В. Хвойко наплутав із назвою села, записавши замість «броди» – «бороди» [6, с. 60]. Однак, Є. Сіцинський в своїх працях зафіксував дві назви одного села – Крутобороди та Крутобородинці [10, с. 524], що дало можливість ідентифікувати село, яке розташоване на відстані 54 км від обласного центру. Сучасні дослідники вважають, що продовження досліджень трипільських пам'яток біля села Круті Броди і досі є перспективним, адже привертає увагу значна кількість виходів кременю, відзначена ще В. Хвойкою [13, с. 281]. Цілком можливо, що саме тут у трипільський час знаходиться майстерні з виготовлення кременевих знарядь [6, с. 32].

Варто звернути увагу на те, що відношення до пам'яток старовини та знахідок, зроблених В. Хвойкою під час розкопок наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., як до предмету археологічної науки або до історичного джерела тільки формувалося. «Імператорська археологічна комісія видавала Відкриті листи на проведення археологічних розкопок на державних землях, а їх отримувачі звітували

про них після проведення робіт. Але це правило стосувалося виключно казенних земель». Проте, було чимало випадків, коли власники земель або просто шукачі скарбів проводили «розкопки» без будь-яких правил та дозволів руйнуючи трипільські площадки, про що неодноразово згадував В. Хвойко. «Відношення ІАК до отриманих під час польових археологічних досліджень знахідок характеризує стан тогочасної науки». Археологи, які вели розкопки на теренах України за Відкритими листами ІАК, по «завершенню робіт повинні були представити викопані речі комісії, яка відбирала з них найбільш яскраві знахідки до Імператорського Ермітажу». А решту археолог міг передати до місцевих музеїв. Саме тому чимало трипільських матеріалів із Поділля потрапили до музеїв імперських столиць чи до приватних колекцій і були назавжди втрачені для України, із землі якої були виїняті [6, с.13].

У фондах НА ІА НАН України також зберігаються цінні матеріали про археологічні дослідження в Крутобородинцях [6, с. 15]. Серед них: чернетка креслень та розрізу площадки в Крутобородинцях; фрагмент польового креслення В. Хвойки і зразки документування ним археологічних розкопок (малюнок розкопок площадки культури А; польове креслення на міліметровці розкопок поселення трипільської культури біля с. Крутобородинці 26-27 липня 1909 р. Наукова спадщина видатного українського археолога В. Хвойки, який відкрив низку невідомих раніше археологічних культур, з плином часу не тільки не втрачає значення, але й у міру нагромадження нових археологічних матеріалів змістовно збагачується. Розроблена ним класифікація археологічних культур і досі зберігає свою цінність [4, с. 176].

Археологічна спадщина В. Хвойки та його публікації, що сьогодні є рідкісними раритетами, як важлива невід’ємна частина української археологічної науки, повинна стати набутком широкої громадськості. Адже праці та публікації Вікентія В’ячеславовича за 1901-1913 рр., «відображають погляди вченого на давню історію краю та Європи», визначають місце трипільської культури в системі старожитностей України [4, с. 177]. Сучасні науковці стверджують, що «відкриття В. Хвойкою двох десятків трипільських поселень і визначення їх у просторі й часі як пам’яток окремої великої оригінальної і самобутньої культури», безперечно, видатне наукове досягнення вченого, що за оцінкою та пророцтвом часопису «Київська старовина», наведеними в статті Н. Бурдо «створить епоху в археології нашого краю». Водночас не варто оцінювати як досягнення розчищення вченим величезної кількості трипільських площадок (500), бо цього не досягнув ніхто з археологів (як його сучасників, так і наступників) до сьогодні. Проте гонитва за кількістю досліджених площадок, справжнє прицезійне розчищення яких, як відомо, потребує великої затрати часу, адже вона обов’язкова для їхньої правильної інтерпретації і розуміння, була «методичним недоглядом» дослідника. Він так і не збагнув, чим були споруди, що після пожежі й зберігання в землі декілька тисячоліть постали перед дослідниками як настили сильно випаленої глини з відбитками дерев’яних конструкцій – площадки. До речі, на потребу вдосконалення методики розчищень трипільських площадок звертали увагу В. Хвойки видатні українські вчені, як В. Антонович, М. Біляшівський, Х. Вовк, всесвітньо відомий чеський славіст Л. Нідерле, які сприяли його науковому зростанню та формуванню як археолога. Водночас вони визнавали, що В. Хвойко своїми науковими досягненнями піднімав українську археологію до європейського рівня [4, с. 184]. А спроби класифікації кераміки привели його до розуміння хронологічних та локальних особливостей пам’яток трипільської культури на теренах України [4, с.180].

Цінну малознану працю Вікентія Хвойки «Раскопки площадок в с. Крутобородинцах Летичевского уезда Подольской губернии...» (1909) [14], з метою надання можливості сучасним науковцям, археологам, історикам і краєзнавцям використовувати її в своїх дослідженнях, переклав сучасний знаний український науковець М. Відейко [5]. Він також подав коментарі до цієї праці [5, с. 129-136], що значно доповнило попередні публікації В. Хвойко як «новими пам’ятками трипільської культури, так і посиланням до інтерпретацій виявлених матеріалів, зокрема, щодо розмаїття форм керамічного посуду та його орнаментальних мотивів, а також територіального розширення досліджень» [4, с. 180].

Широкі коментарі М. Відейко вдало пояснюють і доповнюють зміст праці В. Хвойко, щодо «походження трипільської культури і типологічних зв’язків з ранніми пам’ятками неоліту, такими як «культура лінійно-стрічкової кераміки, Боян, Кріщ, Хаманджія та інші» [5, с. 112]. У коментарях також зазначено, що В. Хвойко першим із дослідників трипільських пам’яток «...звернув увагу на локальні

та хронологічні аспекти трипільської культури». На сьогодні виділено вже «кілька десятків локальних варіантів та типів в межах культурної спільності Трипілля-Кукутень» [5, с. 113]. Водночас зауважено, що В. Хвойко в умовах царської Росії свідомо уникав уживання термінів «Україна» або похідних. Зокрема, він писав, що в Крутобородинцях на Поділлі виявлена кераміка зі своєрідним розписом «який до того часу не був відомий у нас, в Росії» [5, с. 102].

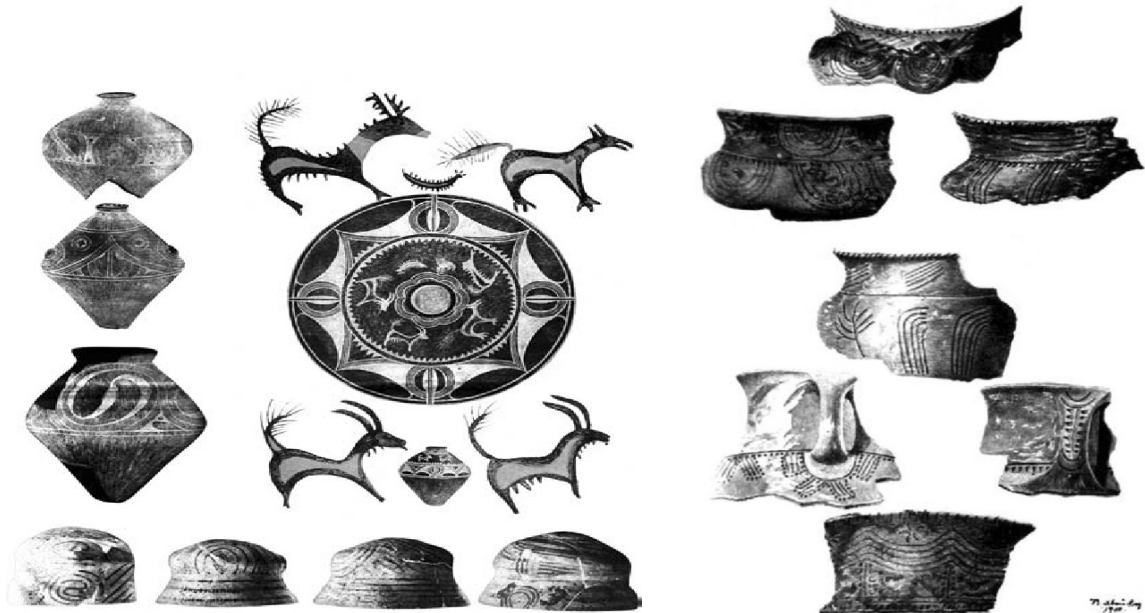

Рис.1. Знахідки з розкопок поселень трипільської культури в с. Крутобородинці. Рисунок В. Хвойки.

На жаль, сучасні дослідники ще не в повній мірі використовують наукову спадщину видатного українського археолога чеського походження В. Хвойки. Про це свідчать хоча б матеріали довідника «Археологічна спадщина Хмельницької області» (2011), де його автори пишуть, що біля с. Круті Броди «виявлено сліди ранньопалеолітичної майстерні по обробці крем'яних знарядь. Біля села знаходиться поселення трипільської культури та скіфського часу...» [2, с. 155] і ні слова про знахідки В. Хвойка.

Список використаних джерела та літератури:

1. Археологическая хроника (за 2-ю пол. 1906 года). Подольская губерния // Известия Императорской Археологической Комиссии. Прибавление 10 к вып. 21. – 1907, СПб. – С. 40.
2. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А. Ф. Гуцал, В. І. Якубовський, І. Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.; 32 іл. – Бібліогр.: с. 161-176.
3. Архівні ресурси української археології та історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://www.kar.net/archaeol> (20.03.2015). – Назва з екрану
4. Відейко М. Ю. Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. У 2 ч. / М. Ю. Відейко, Н. Б. Бурдо, Н. С. Абашина – К., 2006. – 282 с. [Рецензія] // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 176-184.
5. Відейко М. Ю. Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки / М. Ю. Відейко, Н. Б. Бурдо, Н. С. Абашина. – Ч. I. – К., 2006. – 208 с.
6. Відейко М. Ю. Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки / М. Ю. Відейко, Н. Б. Бурдо, Н. С. Абашина. – Ч. II. – Київ, 2006. – 76 с.
7. Відейко М. Ю. Науковий архів Інституту археології НАНУ / М. Ю. Відейко // ЕТЦ. – К., 2004. – Т. II. – С. 362-363.

-
8. Науковий архів Інституту археології НАНУ, ф. 2, № 809.
 9. Раскопки В. В. Хвойки летом 1901 г. // АЛЮР. – 1901 – Т. III. – Ноябрь. – С. 181-185.
 10. Сицинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии / Е. Сицинский // Труды Подольского епархиального статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1909. – Вып. 9. – С. 524.
 11. Сіцинський Є. Начерки з історії Поділля / Є. Сіцинський. – Кам'янець на Поділля: Друкарня Державного Українського Університету, 1920. – 14 с.
 12. Трембіцький А. М. Археологічні дослідження В. Хвойкою трипільських поселень Крутобородинці (нині с. Круті Броди Ярмолинецького району Хмельницької області) / А. М. Трембіцький // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 3'2014 / За ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2014. – С. 156-182.
 13. Трембіцький А. М. Трипільські поселення в Крутобородинці / А. М. Трембіцький // Літопис Хмельниччини-2015: краєзнавчий збірник / [Ред кол.: О. М. Брицька (голова), С. М. Єсюнін (відпов редактор) та ін.] – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. – С. 154-160.
 14. Хвойка В. В. Раскопки площадок в с. Крутобородинцах Летичевского уезда Подольской губернии и вблизи с. Веремье Киевского у[езда] и губ[ернии] // Древности: ТМАО (Труды Московского археологического общества). – М., 1909. – Т. 21. – Вып. 2. – С. 281-309.